

Nyelvtudományi seregszemle

*Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.
írták tisztelői, barátai és tanítványai.*

Szerkesztette Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest 1991. 709 lap.

Amikor elmondták nekem, hogy az Ünnepest és az öt ünneplők számára milyen meglepetés közepette — targoncára tett ládából kiemelkedő hölgy kezéből — vette át Benkő Loránd akadémikus, egyetemi tanár, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke a hetvenedik születésnapjára készült emlékkönyvet, önkéntelenül Misztótfalusi Kis Miklós *Mentségének* azok a szavai jutottak eszembe, amelyekkel amszterdami éveinek anyagi helyzetét jellemezte, „hogy néha targoncával tolták a pénzt szállására”.

Ezúttal nem az anyagi, hanem a szellemi gazdagság értékeit tartalmazó tanulmányok, közlések fokos kötetével lepték meg Benkő Lorándot tisztelői, kollégái és tanítványai. A szép kiállítású hatalmas kötet

megjelenése a magyar nyelvtudomány jelentős eseménye. Jelentőségét még csak fokozza az a tény, hogy benne a magyar nyelvtudomány szinte minden képviselője, belföldi és külföldi munkása helyet kapott.

A kötetet kinyitó első pillantásra szemben találja magát az Ünnepest nyíltságot, határozottságot és jóságot sugárzó arcképével. Az ezt követő tartalomjegyzék 124 magyarországi és külföldi szerző tanulmányát, cikkét foglalja magában írói nevének betűrendjében. Magát ezt az értékes és hatalmas művet ismertetni is megtisztelő, de nem könnyű feladat. A rendelkezésre álló keretek között ezt valamennyi dolgozattal megtenni lehetetlen. Úgy véljük, hogy akkor járunk el helyesen, ha figyelembe vesszük a

Benkő Loránd sokszínű és — Imre Samu szavai szerint — „igen széles spektrumú” tudományos munkásságának egyes területeihez tárgyválasztásuk szerint kapcsolódó dolgozatokat, és rövid utalással tájékoztatjuk az olvasót egyik vagy másik kérdéstről, amely aztán bővebb kifejtést, vagy a kérdés továbbfejlesztését, vagy esetleg vitát igényel. Jónak láttuk, hogy — ha esetenként csak címszerűen is — szóljunk a kötet mindegyik dolgozatáról, mert az emlékkönyv igen kis példányban (350) jelent meg, s így bizonyára csak nagyon kevés azoknak a szerencséseknek a száma, akik kezükbe vehették és tanulmányozhatták gazdag és változatos tartalmát.

Ismertetésünkben nem a betűrendi sorrendet követjük, hanem felhasználjuk azt a csoportosítást, amely a közben elhunyt pályatársnak és jóbarátnak, Imre Samunak a kötetet megnyitó tanulmányában található Benkő Lorándnak a magyar nyelvtudomány szolgálatában kifejtett fél évszázados tevékenységéről. Ebben Imre áttekinti és értékeli Benkő Loránd munkásságát a nyelvtudomány egyes ágazataiban, végigvezeti az olvasót a tudósnak, a magyar nyelvtudomány vezető egyéniségének, a tanárnak és nevelőnek, szerkesztőnek, tudománytervezőnek és tudományszervezőnek széles körű munkaterületein, és végül személyes és közvetlen benyomásai alapján a jóbarát, az ember képét rajzolja meg.

A *nyelv- és szótörténet* Benkő Loránd kutatásainak egyik legjelentősebb részét alkotja. Ebből a témakörből veszi tárgyát az emlékkönyv íróinak csaknem fele. A hangtörténet körébe tartozik E. Abaffy Erzsébet dolgozata, amelyben az ősmagyar fonéma-rendszer kérdését: a zárhangok zöngés és zöngétlen korrelációját a fonetikai helyzet függvényében vizsgálja. A szóalaktan egyes kérdései több kutatót foglalkoztatnak. Az értelmező határozós szerkezetek történetéhez S. Hámosi Antónia fűz megjegyzéseket, és megállapítja, hogy ezeket „a szerkezeteket nyelvünk ősmagyar kori szakaszában már használhatták”. Az ómagyar kori szövegemlékek nyelvezetének vizsgálata alapján különböző jellegű és különböző viszonyokra utaló szerkezeteket állapít meg. — Néhány igeikötő (*agyon-, által-, át-*) történeti alakulását tárgyalja Kálmán Béla. Adalékaihoz nagy haszonnal merített az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* eddig megjelent köteteinek gazdag anyagából. — Az ómagyar kori névragozás műfaji és stílusi jellegzetességeiről szóló dolgozatában Korompay Klára rámutat arra, hogy „az egyes toldalékok viselkedése csak a szóalakok egészének figyelembevételével vizsgálható”. Megállapítása szerint „az eredeti magyar szövegek a ragok tekintetében viszonylag kevés egyedi vonást mutatnak: legfőbb jellemzőjük az egyszerű morfematikai szerkezetek kedvelése”. A versek nyelvezetére pedig azoknak a ragoknak vagy ragváltozatoknak a szerepe jellemző, amelyek a szóalak hosszúsága révén a versritmust befolyásolják. — A tartalmas — önálló jelentésű — szók névutóvá, majd raggá válásának kérdésével az Árpád-kori szövegek alapján Sebestyén Árpád foglalkozik. Benkő Loránd és saját megállapítása alapján vizsgálja, hogy bizonyos szerkezetekben névutó-é vagy igeikötő-é a szóban forgó szó. — Szegfű Mária

cikke történeti áttekintést nyújt a képzők és szófajok kapcsolatának változásáról a kezdetektől az ómagyar kor végéig. — A történeti mondatban veszi tárgyát Horváth Mária közleménye Gyarmathi Sámuel „időszo” nélküli mondatairól. E mondatfajta — vagyis a nominális mondat — Gyarmathi szerint — „rövidíti meg leg-hatásosabban a Magyar írást”.

A *magyar szókészlet* területén a szótörténetnek, a szó jelentésének vizsgálata Benkő Loránd kutatásaiban kiemelkedő helyet foglal el. Ennek bizonygatója az a hatalmas szótári vállalkozás, amelyet a Jubiláns irányításával és aktív részvételével munkaközössége valósított meg *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára* négy kötetének aránylag rövid idő alatti létrehozásával. Ehhez a tárgykörhöz kapcsolódó közlemények közt említjük meg Bakos Józsefnek, a magyar nyelvbe került román jövevényszók jeles kutatójának cikkét a *míra* szóról. Bemutatja a szó nyelvjárási alakváltozatait, ezekhez megjegyzéseket fűz, és az elterjedést térképen szemlélteti. — A szlovák szókészlet magyar elemeiből válogatott ki néhányat Gregor Ferenc. Közli a szók jelentését, előfordulási helyét, idejét és etimológiáját. Megállapítja, hogy „a szlovák nyelv — mindenekelőtt a népnyelv — az elmúlt évszázadok folyamán jelentős számú magyar jövevényszót olvasztott magába”. — Ugyancsak a jövevényszók kérdésével foglalkozik Kakuk Zsuzsa. Dolgozatában török jövevényszavaink jelentésváltozásaihoz fűz megjegyzéseket, és rámutat a szóhangulati változásokra. — A *kösönyű* szó értelmezésével és eredetizettségével kapcsolatos felfogásokat veszi vizsgálat alá Hegedűs Attila. Véleménye szerint a TESz, illetőleg Szabó T. Attila legutóbbi etimológiája nem fogadható el, még ha a megoldást maga is „bizonytalan”-nak minősítette. Szerinte a szó két elemből áll: *kösöny* + *tyű*, jelentése „szalagon függő medál”. — Juhász Dezső a *Dentimoger* elnevezést elemzi, és a szó első tagjában nem a *Don*, hanem a *Donyec* (*Donec*) szót látja, és *Donetü > *Denetü > *Dentü fejlődést tételez föl. — A *talpalatnyi* szó újabb értelmezésével Lőrinczi Réka foglalkozik. Az eddigi etimológiai megoldások helyett két külön alakulási folyamat találkozása eredményének tartja a szót: a *talpal* ige és a *talp+alja* > *talp alatt* > *talpalatnyi* > *talpalatnyi* fejlődésvonalaként. — Mikola Tibor cikkében a láb szó etimológiájához fűz megjegyzéseket. Vizsgálat alá veszi a szónak a magyar nyelv távolabbi rokonaihoz tartozó szelkup nyelvben előforduló megfelelőit. — Szellemes módon: szófűzerbe foglalt tizenkét szó (*ihany*, *sikattyú*, *relalabiska*, *ebes*, *násfa*, *étel*, *léhűtő*, *topa*, *eve*, *serpenyő*, *sáska*, *ecske*) etimológiájával foglalkozik Mokány Sándor, és akrosztichonba rejtetten fejezi ki jókívánásait az Ünnepeletnek. — Az olasz nyelvbe került néhány régi keleti eredetű szóról ír Giovan Battista Pellegrini olasz nyelvű dolgozatában. — Schütz Ödön a magyar szótári irodalomban eddig elő nem fordult *kiköcsén* szó eredetizetését kísérli meg, és az örmény k'ok'ucin 'galamb' jelentésű szóra utal, de jelentés szempontjából valószínűbbnek tartja a 'kabasólyom'-mal való azonosítást. — A *karácsony* szó etimójának

kérdését Zoltán András vizsgálja, és a magyar nyelvbe került szó közvetlen átvételének valamelyik balkáni szláv nyelvet tekinti.

A szó- és tárgytörténet kapcsolatára utalnak azok a dolgozatok, amelyek szerzői a szójelentés tisztázása szempontjából a tárgyi hátteret vonják be vizsgálódásukba. A magyar égetett szeszes italok történeti terminológiájának néprajzi összefüggéseiről szól Balázs Géza. Táblázatban közli az egyes pálinkafélék terminusait és időbeli előfordulásukat. — A népi építézet szókészletének az MNyA adataiból leszűrhető néhány tanulságról ír Barabás Jenő. — A lószínezésről szól Gunda Béla érdekes cikke. Ennek az eljárásnak lehetett mágius jelentése, de kifejezhette a rangot és az előkelőséget is. — A magyar állattartás szókészletének történetéből veszi tárgyát Harmatta János írása. Ebben a *tulok* szó eredetét vizsgálja. — A borkultúra egyik igen kedvelt borfajtájának, a *szilváninak* a nevét elemzi Kiss Jenő. A szó a német *Sylvaner*-re megy vissza és került a bortermesztők szókincsébe. — Ugyancsak ebbe a témakörbe sorolható Horváth László közleménye a TESz utalórendszeréről és a szláv jövevényszókról. Hangsúlyozza az egyes szócsoportok jelentésbeli és művelődéstörténeti összefüggéseinek feltárását. — Debreczeni Márton bányamérnök szótárszerkesztményeit Benkő Samu vizsgálja, és táblázatban közli a szótárcikkek szerkesztésében részt vevő bányatisztviselők egyes német szakszókra vonatkozó megoldásait „abban az arányban, ahogy a szókat az erdélyi bányáipar és fémkohászat, a kincstárigazgatás és igazságszolgáltatás gyakorlatában használták”.

Külön tárgykört alkotnak a *nyelvemlékekkel* foglalkozó közlemények. Nyíri Antal a Müncheni-kódex teljes magyar–latin szótárának kiadására hívja fel a figyelmet. Erre azért van szükség, mert az eddigi kiadások fordításaiban több hiba fordul elő. — Szorosan ide kapcsolódik Rácz Endre cikke, amelyben a Müncheni-kódexben előforduló *valvád*, *valvátok* igealakokat a létigéből alakult igenévi formáknak tartja. — A Vitkovics-kódex írójával való „találkozás”-ról Papp Zsuzsanna számol be, és adalékok a kódexírás lélektanához alcímmel a kódexíró személyiségét hozza közelebb írásmódja jellegzetességeinek vizsgálatával. — Egy Zsigmond-kori négy nyelvű (magyar, lengyel, cseh, német) nyelvemlék művelődés- (zene-) történeti jelentőségére Zelliger Erzsébet mutat rá. Műfaját tekintve húsvéti népének, amelyik valamelyik felvidéki városban keletkezhetett, és „Krisztus feltámadásán érzett öröm soknyelvű kifejezése”.

A *jelenkori magyar nyelv* grammatikájának egyes hangtani, alaktani és mondattani kérdéseivel többen foglalkoznak. Hangtani kérdéseket tárgyalnak a következő dolgozatok: *A magyar beszédhangok összehasonlítása a toldalékcsoport artikulációja szempontjából* (Bolla Kálmán). — *[J], [c]-zárhang vagy affrikáta* (Földi Éva). — *Hangrend és illeszkedés — algoritmus megközelítésben* (Papp Ferenc). — Az alaktanból vette tárgyát Herman József *Néhány megjegyzés a magyar főnévragozás paradigmatájának szerkezetéről*, — Kiefer Ferenc *Diakronia a szinkroniában*, — Laczkó Krisztina *Gondolatok személyjeles*

számneveinkről és névmásainkról. — D. Mátyai Mária *Allandóság és változás határozórendszerünk újabb kori történetében*. — *Hátam mögött* névutós szerkezet jelentéstartalmát vizsgálja Szépe György, és megállapítja, hogy az ilyenszerű használatban tulajdonképpen egy jelentést hordozó elemet (hát) „megegerősít” egy hasonló jelentésű másik elem (mögött), tehát ez a jelentés nyelvtörténeti szempontból ismétlődésnek is felfogható. — Nyirkos István *Az alakkeveredés történetéhez*, Posgay Ildikó *Van-e a magyarban -ban, -ben?* Sárosi Zsófia *A kettős természetű nyelvi analógia*, Veenker Wolfgang *Zur Beschreibung grammatischer Kategorien und ihrer Korrelationsglieder: Bemerkungen zum Inessiv im Ungarischen* és Velcsov Mártonná *„Szeret jövőre”* Sylvester „jövőre” határozós jövő idejéről szóló közleménye. — A mondatban körből veszik tárgyukat a következő dolgozatok: *Ó, jaj!* (Balázs Judit). — *A közbevetések grammatikai arculata* (Keszler Borbála). — *Adalékok a magyar eldöntendő mondat intonációjához* (Molnár Ildikó). — *Szórend és aspektualitás* (Péter Mihály). — *Kívánó mondatok* (Pólya Katalin). — *A határozói, valamint a jelzői és értelmezői mellékmondatok* (Haader Lea). — Ide sorolható még Wacha Imre *A megnyitkozashatár megállapításának gondolái* című írása, amelyben az élőbeszéd mondat- és szövegtani vizsgálatának egyes eseteiről szól.

Szójelentéstan kérdések tárgyalását találjuk a következő dolgozatokban: *A „mert bár” és a „de bár” jelentésszerkezeti rokonsága* (Békési Imre). — *A „kor” és az „idő” főnév jelentéstörténeti összefüggéseiről* (Gergely Piroska). — *Apáczai Csere János szemiotikája* (Voigt Vilmos). — *A funkcionális stílusok szemiotikájáról* írt közlésében Kabán Annamária azt az álláspontot képviseli, hogy „a funkcionális stílusok a nyelv aktualizált részrendszerei”, amelyekben „a stílus meghatározott módon átdolgozott nyelvi rendszert jelent”.

A *stilisztika* köréből veszi tárgyát J. Nagy Mária *A visszautaló stílus és a műértelmezés* és Szűts László *A bizalmas stílus és a társalgási nyelv* című dolgozata. Ebben napjaink bizalmas beszédstílusának a köznyelvbe való betörésére mutat rá. — E tárgykörön belül külön csoportot alkotnak azok a közlemények, amelyek a szóhasználat különböző eseteit tárgyalják. Finnugrisztikai szempontból vizsgálja Sz. Bakró-Nagy Marianne két lexéma, „*Esik*” is, „*hullik*” is szemiotikai kapcsolatát. — Ady sajátos szaváról (*ellovan*) ír A. Molnár Ferenc. — Pusztai Ferenc *Kuruc vitések „alázatos” folyamodványairól* szóló dolgozatában az *alázatos* szóval kapcsolatban megállapítja, hogy e szó ebben az írásfajtaiban rögzült jelző, idézi továbbá a folyamodványokban gyakran használt „sztereotíp” szókat és szókapcsolatokat.

A *névtan* területéről is számos tanulmányt idézhetünk. A magyar bibliai eredetű földrajzi nevek kérdéséhez Balassa Iván szól hozzá a *Betlehem* szó kapcsán, és a *Betlehem* > *Betlen* név alakulását és területi elterjedését vizsgálja. — Bura László okleveles források alapján közli és térrajzokon szemlélteti *Szatmárnémeti történeti földrajzi neveit*. — Tiszaszőlős földrajzi közneveinek és földrajzi jellegű

jelzőinek jegyzékét fogalomkörök szerint Fekete Péter állította össze. — Három térszínév (*hegy, hát, gorond*) földrajzi elterjedtségének fokát Szatmár megye három járásában (Nyírbátor, Mátészalka, Fehérgyarmat) Kálnási Árpád *Névföldrajzi térképlapok Szatmárból* címen mutatja be. — Egy Árpád-kori helynévvel (*Horó, Haró, Huró*) kapcsolatos kérdéseket fogalomkörök szerint Futaky István tárgyalja. Közli vidékenkénti előfordulásait, és a 'szakács' jelentésű foglalkozásnévből eredezteti. — *Néhány magyarországi német helynév magyarozatát* olvashatjuk Gerstner Károly cikkében. — A Középkori „-monostora” utótagú helyneveink tipológiájához szól hozzá Hajdú Mihály. A huszonhat névből előforduló *monostora* utótagú helyneveknek előtag jellege (templom, épület, alapító nemzetség, puszta személynév, környezet) szerint öt típusát állapítja meg. — Jakó Zsigmond tanulmánya *Miskolczi Károly, a helynévkutatás és helytörténetírás bihari úttörőjéről* szól. Bemutatja Miskolczi személyét és a közművelődés terén végzett tevékenységét. Kiemeli az ismeretlenségéből alakját, és rámutat jelentőségére a bihari tudományos élet megszervezésében és a helynévkutatásban. — *Huszt környéki helynevekkel* foglalkozik Kiss Lajos. Tizenkilenc helynév közlésével befejezi a Földrajzi nevek etimológiai szótárából (1988⁴) hiányzó Huszt környéki helységeinek közreadását és származtatását. — Erdélyi vonatkozású helynevek (*Hétúr, Caxun-Taxun, Sarold*) a tárgya Kristó Gyula dolgozatának. Ebben hangsúlyozza, „hogya a helynevek értelmezésében, magyarozatában, a rájuk építő történeti következtetések kimunkálásában névtani, illetőleg névtudományi közléseken kívüli szempontok alkalmazására, előítélet nélküli vizsgálódásokra van szükség, amelyek nem nélkülözhetik a kritikai alapállást”. — *Kárpátalja helységei* kutatásának történetét Lizanec Péter foglalja össze, és rámutat a használatukban az idők folyamán beállott változásokra. — Mező András a *Szegedyház* helynév vizsgálata kapcsán az *-egyház* utótagú helynevek típusait elemzi. — A nyugat-magyarországi (burgenlandi) importált német földrajzi nevek kérdéséről Mollay Károly ír.

A személynévek vizsgálatával foglalkozó dolgozatok közül mindenekelőtt a Jubiláns családnevének eredetét, történeti nyelvföldrajzi elterjedését mutatja be Kázmér Miklós *A „Benkő” családnév XV–XVII. századi nyelvföldrajza* című közleményében. A levéltári adatok alapján a jelzett évszázadokban az előfordulási arányszám a Benkő (< Benedek) családnév nyelvföldrajzában két góc élesen elhatárolódik: a Székelység (a négy székely szék: Háromszék [26], Udvarhelyszék [16], Csíkszék [8], Maroszsék [7] és Dunántúl Vas megye [10]. — Két, eredetük szerint keresztnévvvel, de jelentésük szerint már közsökként előforduló szóról (*Jancsi és Juliska*) ír B. Lőrinczy Éva. Bemutatja a *jancsi és alakváltozatainak (jankó, jancsika)* közsői előfordulásait, és néhány, a hozzá hasonló használatú személynévből alakult közsőzóra is (kálmánkörte, kláralma, borzaskata, lomboskata) utal. — Három név (*Emőke, Ilma, Lenke*) magyarozatával foglalkozik

Mizsér Lajos. — *Személynévek onomatodialektológiai vizsgálatáról* szól Ördög Ferenc. Vizsgálja a névegyedek és névtípusok keletkezés-módjának és nyelvi eszközeinek térbeli helyzetét Zala megye egy részében, és elterjedtségi fok szerint csoportosítja a leggyakrabban előforduló családneveket (Bánfi, Györfi, Pálfi; Tóth, Török, Magyar, Rácz, Oláh, Lengyel, Székely, Orosz). — *Ragadványnevek szociolingvisztikai elemzése*i Sárbogárdon előforduló néhány ragadványnév alapján Szádváryné Kiss Mária nyújtja. Rámutat e névadás társadalmi környezetére (ismeretség, életkor, család, munkahely, igazgatás, egészségügy, iskola, egyház).

A *nyelvjáráskutatás*, a nyelvatlasz-munka az Ünnepektől tudományos tevékenységében igen jelentős helyet foglal el. Ebből a témakörből merít számos közlemény. *Benkő Loránd mint nyelvjáráskutató* című közleményében Szabó József kiemeli Benkő Loránd jelentőségét az MNyA megteremtésében és a nyelvjárástörténeti vizsgálatokban. — A magyar nyelvterület egyes részein végzett dialektológiai tevékenységről két dolgozat tájékoztat: Penavin Olga *Néhány szó a jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlaszáról* és Szabó T. Ádám *A magyar nyelvjáráskutatás Erdélyben* címen. Penavin jellemzi a bánági atlasz alapján e nyelvjárársban észlelt nyelvi jelenségeket, Szabó T. Ádám pedig történeti áttekintést nyújt az erdélyi magyar nyelvjáráskutatás főbb irányvonalairól, alakulásáról és eredményeiről. Külön fejezetet szentel a „csángó sors”-nak. — *A korszerű magyar nyelvjáráskutatás elvi, módszertani kérdése*ihez fűz néhány megállapítást Végh József. Vizsgálja a nyelvjárási alapréteg kérdését és az adatközlők szerepét a gyűjtésben. — Az MNyA anyaggyűjtése során szerzett tapasztalatairól, valamint egyik erdélyi élményéről Lőrinczy Lajos számol be *Zágon felé* című tanulmányos írásában. — Több szerző nyelvjárási anyagot használ fel dolgozatában. *Paraszti feljegyzések nyelvjárástörténeti vallomásai* címen Guttmann Miklós e feljegyzésekben föllelhető hangtani, alaktani és lexikológiai jelenségek vizsgálatára hívja fel a figyelmet. — Szabó Géza *Elő nyelvi szótag-morfológiai jelenségek nyelvtörténeti összefüggéseinek* vizsgálata alapján hasznosítja az élő nyelvi (hangtani) jelenségek területi nyelvváltozatainak idevágó vallomásait, és „a nyelvjárárok magánhangzóinak kvantitásproblémáit elemezve kíván történeti tanulságokat leszűrni”. — *Állapot- és/vagy változatvizsgálat?* — teszi fel a kérdést Bokor József napjaink nyelvjáráskutatásának egyik nagy dilemmájára utalva. A kérdésre felelete: ma már nem a *vagy*, hanem az *és* kötőszós kapcsolat szem előtt tartása szükséges a nyelvjáráskutatásban.

Az MNyA gazdag anyaga igen hasznos és bő forrás különböző nyelvi jelenségek vizsgálatához területi (földrajzi) elterjedésének bemutatására. *Muravidéki élő nyelvi adatokkal* szolgál Molnár Zoltán Miklós *A Magyar Nyelvjárási Atlasz kóti anyagának tükrében*. Statisztikai összeállításban közli e kutatópont nyelvében a nyelvjárási és köznyelvi adatok arányát százalékokban összehasonlítva a többi muravidéki kutatópontéval. — A déli nyelvjárástípushoz tartozó Szekszárd-Felsőváros nyelvére

jellemző ö>e változás egyes helyzeteit négy adat-közlő nyelvében Rónai Béla vizsgálta meg. — A moldvai csángó nyelvjárás hanglejtésében megmutatózó idegen sajátosságokról Fodor Katalin végzett percepciós kísérletet. — A számítógépek alkalmazásának lehetőségeire a nyelvátasz anyagának feldolgozásában Fazekas Ferenc A „beszélő nyelvátasz” című dolgozatában mutat rá. — Egy bánsági kisközség, a Karas menti Udvarszállás (Dobricevo) nyelvének nyelvsziget jellegét vizsgálja Paládi-Kovács Attila. — Palócos nyelvjárás jelenségeket állapított meg a kárpátalji Rákos (Rakosino) és Nagydobrony (Vel. Dobrony) nyelvében Balogh Lajos. *Palócok a Kárpátalján?* — teszi fel a kérdést a szerző, és további kutatásra hívja fel a figyelmet e két nyelvjárásziget nyelve és eredete felderítésének és a közeli palóc vidékkel való kapcsolatának vizsgálatában.

A magyar irodalom, irodalomelmélet, irodalmi nyelv, nyelvi rétegződés számos kérdésével találkozunk Benkő Loránd munkásságában. Ennek a tárgykörnek több művelője van jelen az emlékkönyvben. Tolcsvai Nagy Gábor *Egy eszme továbbélése* című közleményében azt vizsgálja, hogyan vélekedett az irodalmi nyelv fogalmáról a magyar irodalomtudomány kiváló képviselője, Horváth János, és a magyar nyelvtudomány kimagasló egyénisége, Pais Dezső. — A magyar irodalmi nyelv és a finn irodalmi nyelv közötti párhuzamokra, illetőleg különbségekre mutat rá Szatmári István. Kiemeli a két nyelvre jellemző legfontosabb fejlődéstörténeti sajátosságokat és a nyelvi sztenderd kialakulására ható tényezőket. — Eléthelyzeteket, sorshelyzeteket és lelkiállapotokat jelölő irodalmi műfaj-megnevezések kérdését tárgyalja Büky Béla pszicholingvisztikai dolgozatában. — A verselő Mikes Kelemen mutatja be Fülöp Lajos *Mikes Kelemen verseiről* írt cikkében. Verseinek értékelését maga Mikes adta egyik levelében, ahol arról ír, hogy ezeket „csak két számúra csináltam, mert tudom, hogy a két ítéző széke előtt meg nem ítélik őket, de ha más kezébe akadnak is, nem törődöm rajta, ha nem szereti, csináljon szebbeket”. Versei — állapítja meg a szerző — az alkalmi diákköltészet szintjén mozognak. — A mai magyar sajtó nyelvében fölelevenedő mikszáthi hagyományról ír Jastrzebska Jolanta. Megállapítja, hogy a mai magyar sajtó nyelve átvette Mikszáth politikai írásainak ironikus, szellemes hangvételét. — Filológiai kérdést vet föl Papp Lajos, amikor azt vizsgálja, hogy *Ki írta a Vitéz Franciscót?* Vizsgálódásából az derül ki, hogy az eddig föltételezett Ráskay Gáspár nem lehetett az író. Így a kérdésre csak negatív — kirekesztő — válasz adható: „Ki nem írhatta a Vitéz Franciscót?”

A *tudománytörténet* témakörében Deme László *Tudománytörténeti adalékok* címen a Nyelvtudományi Intézet előtörténetéből villant fel mozzanatokot. Ír az első ötvenes nyelvtudományi terv háttéréről, szól az 1951-ben megjelent gimnáziumi nyelvtankönyv történetéről, a benne érvényesített funkcionális nyelvszemléletről. — *Sylvester és Guarino* közti kapcsolat kérdését vizsgálja Éder Zoltán. Véleménye szerint Szörényi László állítása, amely szerint az olasz humanista felfogása érvényesülne a magyar

tudós magyar—latin grammatikájában, nem fogadható el, mert kettőjük szemléletében az egyes nyelvtani meghatározások terén lényeges fogalmi és rendszerbeli eltérések vannak. — A hajdani berlini Collegium Hungaricum igazgatója, Farkas Gyula sokat támadott személyével kapcsolatban mond véleményt Kesztyűs Tibor. Kiemeli, hogy Farkas minden munkájában jelen volt az aggodalom a magyar nemzet sorsa iránt, és utal arra, hogy „az utóbbi években több személyiségtől is jelent meg pozitív megemlékezés” róla. Ehhez csatlakozhatom én is, mert 1940-ben magam is hallgatója voltam, amikor egy nyári egyetemi előadásorozaton Bad Elsterben a magyar irodalomról előadást tartott. — H. Laborc Júlia dolgozatában bemutatja a neves finnugrista, Reguly Antal fogadtatását az abszolutizmus sajtójának egyik folyóiratában, az Új Magyar Múzeumban. „Reguly úgy jelent meg a folyóirat hasábjain, mint az indoeurópaival azonos egyetemes emberi értékeket felmutatni képes uraltáji nyelvcsalád első európai hírnevet méltán szerző magyar kutatója” — állapítja meg a szerző. — A régi magyar nyelvtudomány értékelése során jelentkező ellentétes előjelű törekvésekről ír Lakó György. Gondolatait a Finnországban élő Günter Johannes Stipanak *Finnisch-Ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus* (1990) című könyvével kapcsolatosan fejti ki. — A „bécsi univerzításban 1806-tól működő magyar tanítószék első professzorának”, a szótáríró Márton Józsefnek a Magyar grammatika eszközeinek és viszonyhálózatának leírásáról összeállított „táblázatait” jellemzi Mikó Pálné. Kiemeli, hogy „a szerző grammatikusi arányérzékére vall, hogy ilyen kis terjedelemben — 12 táblázatban — ennyire lényeges közelkép tud adni nyelvünkről”. — Új szótár-vállalkozásról számol be Zaicz Gábor *Megjelenés előtt első idegen etimológiai szótárunk* című közlésében. Rámutat ebben az 1992-ben megjelenő EtWb (Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen) és a TESz közötti szerkesztési és a két szótár finnyor és török elemeivel kapcsolatos nézetek különbségére.

Művelődéstörténeti témával foglalkozik Köpeczi Béla. *Egy magyar vonatkozású olasz politikai irat 1706-ból* című írásában arról tájékoztat, hogy e politikai irat ismeretlen szerzője a Rákóczi-szabadságharc első éveiről mond el fontos dolgokat. — Nyomárkay István közleménye *Egy múlt századi egyetemi jutalomtétel* címen a múlt század végi egyetemi oktatás, kutatás színvonaláról és a tudományos dolgozatok színvonaláról szól. A jelígs pályamű a horvát és a szerb írók nyelvében található eltéréseket és ezek okát vizsgálja.

Az anyanyelvi műveltség és a nyelvművelés köréből vett cikkével több szerző köszönti az Ünnepeket, akinek életművében a mai magyar beszédkultúra és a magyar nyelvoktatás kérdései szintén jelentős helyet foglalnak el. *A rádió sportműsorainak nyelvi* Fábrián Pál teszi alapos vizsgálódás tárgyává. — Nagyon találó a címe Kontra Miklós dolgozatának: *Szükszükölő akadémikus*. Rámutat arra, hogy az akadémikusok közül némelyeket nem a tudományos felkészültség, hanem a párt tette annak idején akadé-

mikussá. „Amikor hatalmi pozícióba kerültek, esetleg megváltoztatták egy-két szokásukat vagy öltözködésüket, de nyelvi küszöböt nem kellett átlépniök. Végül is ők képviselték a »népet« egy »népi demokráciában«, következésképp beszédük aligha lehetett nyílt kritika tárgya” — állapítja meg a szerző. — A két világháború közötti erdélyi magyar nyelvújító mozgalom egyik képviselőjének, a költő Dsida Jenőnek eddig kevésbé ismert oldalát, *A nyelvújító Dsida Jenőt* mutatja be Zsemlyei János. Dsida „Anyanyelvünkért” címen a Keleti Újságban külön rovatot vezetett, amelyben a magyar — de főleg az erdélyi magyar — nyelvben előforduló idegenszerűségeket ellen emelte föl szavát és ajánlott helyes megoldást. — A nyelvhasználat kérdéseiről ír I. Gallasy Magdolna *Nyelv és gondolkodás a modern fizikában* címen. Azt elemzi, hogy mennyire alkalmas a nyelv a mikrovilág jellegének érzékeltetésére. — A mai magyar nyelv mikrorendszerének helyét vizsgálja a jelenlegi magyar művelődés makroszerkezetében Rot Sándor angol nyelvű közleményében (*The Hungarian Language in the Macrostructure of Hungarian Culture*). Rámutat a két struktúra közötti kölcsönösségekre a szóalkotásban és a mondat szerkesztésben. — A mai magyar nyelv használati formáinak az ismerete azonban nem zárhatja ki nyelvünk múltjának megismerését — figyelmeztet erre Szende Aladár *Élővé tenni nyelvünk múltját az iskolai neveléssel* című írásában. Utal a tanár szerepére, és hangsúlyozza felelősségét az anyanyelv múltjának, jellegének feltárásában tanítványai előtt. Több példával szemlélteti, miként alakíthatja ki tanítványaiban a nyelvi tudatot.

Általános nyelvtudományi kérdéssel két szerző foglalkozik: Wolfgang Schlachter professzor, a magyar nyelv kiváló ismerője német nyelvű írásában (*Sprache als Entwicklung und Zustand*) a nyelvnek két tulajdonságáról: a fejlődésről és az állapotról szól. Rámutat arra, hogy ez a két fogalmi tartalom bonyolult módon viszonyul egymáshoz: a történelemhez hasonlítva a nyelv lényegében állapot, a történelem pedig a nyelvhez hasonlítva folyamat. De van nyelvtörténet is, ennek megfelelője a „történelem-történet” lenne. Itt azonban nem lehet paralelizmusról beszélni. Értelmetlen dolog lenne ugyanis az összes nyelveket történeti alapon összefoglalni. Így esetleg több rokon nyelvet lehetne ábrázolni. — A magyar nyelv szókincsére rétegződésének kérdéséhez szól hozzá Grétsy László. Öt nyelvi réteg (szépirodalmi nyelv, köznyelv, népnyelv, szaknyelv, csoportnyelv) szoros összetartozását és egymásra hatását öt egymást metsző körrel szemlélteti, majd röviden jellemzi mindegyik nyelvi réteget nyelvi szféráikkal együtt. — A XVI—XVIII. századi rétegnyelvűség kérdésével foglalkozik Zsilinszky Éva *A rétegnyelvi és területi szempontok együttes érvényesítésének lehetőségéről a latin—magyar kevert nyelvről vizsgálatában* című közleményében. Kiemeli, hogy e kérdés tanulmányozásához „az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kötetének megjelenése [...] szinte csábította az érdeklődőt a latin—magyar kevert nyelvről vizsgáló problémáinak kutatására”. A SzT szerkesztési elveiben és gyakorlatában szakított azzal az ortológus felfogással,

amely a magyar nyelv idegen eredetű elemeit szótári anyagából kirekesztette. Zsilinszky a pápai úriszék XVI—XVII. századi anyagának latin elemeit vetette egybe a SzT igen gazdag *a, d, e* betűs latin címszavaival, és több, a szóhangalakkal, szóalakokkal és szójelentéssel összefüggő kérdést vizsgált meg.

Külön csoportba sorolhatók azok a közlemények, amelyek a magyar nyelvtudománynak más tudománnyal való interdiszciplináris, illetőleg a rokon és más nyelvekkel való kapcsolatáról szólnak. Vácsi Mihálytól vett idézetet választott dolgozata címűl Domokos Péter: „*Kell lenni valahol egy őshazának*” — jelezve ezzel azt, hogy a magyarság őstörténete kutatásának kérdéséhez kíván hozzászólni. A nyelvrokonság tekintetében nemcsak a finnugor nyelvtudomány, hanem a szépirodalom képviselői is kinyilvánították pro és kontra véleményüket. — Klima László *A magyar szókészlet finnugor elemei és az őstörténet kapcsolatáról* szól. A magyar szókészlet finnugor elemei szótár anyaga alapján. Etimológiai megfelelések szerint szóstatistikákat állít fel a magyar szókészletnek finnugor elemei és az uráli elemei közti megfelelésekről. — *A kelet-európai rovásírásos feliratok* jellegéről ír Erdélyi István. A Kalmuk ASZSZK Eliszta városának közelében állott Ermen Toga nevű kurgán feltárásakor előkerült, marhakoponyára karcolt jelcsoportokat vizsgálja.

A finnugrisztika tárgyköréből veszi anyagát Bereczki Gábor dolgozata, amelyben egy szóalaktani kérdéssel szél: *Az ablatívusz prolatívuszi és lokatíviszi használatáról a Volga-vidéki nyelvekben*.

Az uráli népek és nyelvek egyes kérdéseivel foglalkozó közlemények között találjuk Honti Lászlónak *Az uráli nyelvek személyes névmásairól* szóló „előzetes tanulmányát”. A szerzőnek jövőbeni szándéka sorra venni az uráli nyelvek személyes névmásainak alaktani kérdéseit. Ebben a dolgozatában a három ugor nyelv személyes névmásainak paradigmáit „dióhéjban” jellemzi. — Néhány nyelvi példán és a művelődésre vonatkozó rendelkezésen szemlélteti Pusztai János a nyelvi-kulturális változást és megújulást a mariknál. — Az észti nyelv jövőjéről Kokla Paul ír. Megállapítja, hogy „a szovjet föderáció vagy konföderáció keretei között nem lehet biztosítani az észti nyelv jogait”, viszont a nyelvhasználatot illetően nem hasonlítható össze azokkal az országokkal, ahol a nyelv fő használati területe az említett országokon kívül egy másik államban van. „Az észti nyelv léte azonban Észtországban folytatódik vagy szűnik meg, más területe nincs” — fejezi be gondolatait a szerző. — A lengyel és a magyar nyelv egyes szillabikus lineáris struktúráit veti össze Banczerowski Janusz. — *A magyar nyelvnek az eszperantóra gyakorolt hatásáról* ír Wacha Balázs. Azt állapítja meg, hogy „mióta a kolozsvári egyetem urál-altaji professzora, az orientalista Bálint Gábor megtartotta eszperantótanfolyamát, a magyarok részvétele az eszperantó nyelv használatában és művelésében mindig számottevő volt”. Rámutat azokra a nyelvi jegyekre (szóhangsúly, szójelentés, alany és állítmány egyeztetése, névhasználat, összetett igealakok használata, régiesített szóhasználat stb.), amelyek a

magyar eszperantisták révén kerültek be az eszperantóba.

*

Ezzel az igazán „targoncányi” értékes és tartalmában nagyon változatos közleménysorozat ismeretetésének végére értünk. Mindegyik közlés egy-egy mozaikkockaként színezte, díszítette, gazdagította az olvasónak a magyar nyelv- és irodalomtudományról alkotott képét.

Nem volna azonban teljes ez a kép, ha nem vennők szemügyre Benkő Loránd 1944—1990 között kifejtett tudományos munkásságának a jegyzékét, amelynek összeállításában Schmidt Gyuláné működött közre, és háromszázharmincnégy címet foglal magában. A jelzett periódusban alig van év, amelyben ne jelent volna meg Benkő Loránd tollából rövidebb, de inkább hosszabb közlemény, tanulmány, monográfia, kézikönyv. Ezeknek száma egy-egy évben olykor tíz fölé is emelkedett. Ha ehhez a hatalmas, impozáns tudományos teljesítményhez

hozzátesszük azt a szerkesztői tevékenységet, amelyet egyedül vagy társszerkesztőkkel és munkatársakkal tizenkilenc mű sajtó alá rendezésével végzett, valamint egyetemi előadásait és beszédeit, amelyeket különböző alkalmakkor tartott, csak ámulattal és az őszinte elismerés hangján gratulálhatunk az Ünnepeletnek, és kívánjuk, hogy jó egészségben, a tőle megszokott munkalendülettel folytassa munkásságát, fejezhesse be tervbe vett célkitűzéseit és érhesse meg egy következő évfordulón az őt köszöntő emlékkönyvet.

A kötet végén található *Utószó*ban a szerkesztők röviden szólnak az Emlékkönyv keletkezésének körülményeiről, szerkezeti felépítéséről, és köszönetet mondanak mindazoknak, akik hozzájárultak írásaikkal a kötet létrejöttéhez, valamint azoknak a szerveknek és intézményeknek, amelyek az Emlékkönyv megjelenését lehetővé tették. Végül szó- és tárgymutató könnyíti meg a terjedelmes, gazdag tartalmú kötetben való tájékozódást.

Nagy Jenő